

De 'we-doen-het-samenleving'

1. Inleiding

Door de grote diversiteit aan verschijningsvormen en benamingen zou je de grotere beweging misschien niet direct herkennen. Bewonersinitiatieven, wijkcoöperaties, lokale fondsen, wijkbedrijven, energiecoöperaties, sociale ondernemingen; het zijn allemaal gemeenschappen waarin burgers zich verenigen om gezamenlijk maatschappelijke doelen te realiseren. Al deze kleine samenwerkingsverbanden van burgers – we vatten ze samen met de term 'burgercollectieven' – zijn onderdeel van een grote beweging die het maatschappelijke landschap ingrijpend doet veranderen.

Sinds 2017 organiseert een aantal organisaties¹ het 'We doen het samen! festival', een jaarlijks festival dat zich richt op deze burgercollectieven. Wij als kernpartners van het festival willen onze samenwerking verdiepen. De beweging van actieve bewoners en hun initiatieven is dermate essentieel voor onze samenleving dat wij als samenwerkingsverband de wens hebben uitgesproken om de benodigde randvoorwaarden waarbinnen burgercollectieven kunnen floreren te agenderen, voortdurend te belichten en als uitgangspunt te nemen voor samenlevingsopbouw.

Daarnaast zoeken we naar verbreding van ons samenwerkingsverband. Er zijn tientallen andere organisaties waarmee we zoveel (deskundig) geluid willen gaan maken, dat overheden en marktpartijen daar niet meer omheen kunnen. En niet willen. In dat brede collectief kunnen we zorgen voor ruimte voor het maatschappelijk middenveld zodat het kan herstellen en weer een eigen plek kan innemen. Het is de overtuiging van alle kernpartners dat alleen als overheid, markt en gemeenschap gelijkwaardig samenwerken, er duurzame oplossingen komen voor de uitdagingen van onze tijd.

Het We doen het samen! festival is daarmee niet meer het doel van onze samenwerking, maar een middel geworden om ons gedachtegoed aan te scherpen, te agenderen en gemeengoed te maken. En de vraag aan andere netwerken en organisaties die samen met de We Doen Het Samen kernpartners ook mogelijkheden zien om aan de kwaliteit van de samenleving bij te dragen.

De voorliggende maatschappijvisie beschrijft de kern van onze boodschap en is de basis voor onze samenlevingsagenda. Wij hopen hiermee te bereiken dat er een versnelling komt in de beweging van bewonerscollectieven in de goede richting, die inmiddels voorzichtig is ingeslagen. Als dat lukt, dan zullen burgercollectieven meer ruimte krijgen om 'hun ding te doen' en minder gehinderd worden door het systeemdenken van de huidige tijd.

¹ De kernpartners van het festival zijn: KNHM foundation, Oranje Fonds, VSBfonds, Stichting Doen, Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners, Nederland Zorgt Voor Elkaar, NOV Platform Vrijwilligers en (sinds 2022) de Landelijke Vereniging voor Kleine Kernen

2. Urgente vraagstukken vragen om een nieuw sociaal contract

Onze samenleving staat voor existentiële vraagstukken, zoals de energie- en klimaatcrisis, milieu, immigratie, een kwalitatief ondermaats onderwijsstelsel en het zorginfarct-in-wording. De systemen die wij in de 20ste eeuw gebouwd hebben en ons veel goeds hebben gebracht, hebben geen afdoende antwoord meer op deze complexe vraagstukken. We dweilen met de kraan open, doordat problemen vanuit onze instituties in hapklare brokken worden gehakt ('stikstof', 'armoede') die vervolgens één voor één worden 'opgelost'. Dat falen leidt tot een verlies aan vertrouwen in onze overheden en dat vormt volgens Herman Tjeenk Willink een fundamentele bedreiging voor onze rechtsstaat. Of zoals hij het formuleert: "De BV Nederland betekent uiteindelijk het faillissement van de democratische rechtsorde".

Invloedrijke denkers als Tjeenk Willink, Kim Putters en Pieter Omtzigt betogen al jaren dat we dringend toe zijn aan een herziening van onze manier van samenleven en wat we daarbij van elkaar verwachten. Putters heeft het hierbij over een nieuw sociaal contract, dat zich kenmerkt door meer gelijkwaardige verhoudingen tussen overheden, burgers en maatschappelijke partners. Een sociaal contract dat niet alleen gaat over rechten en plichten, maar ook helderheid biedt over de gewenste uitkomsten in termen van mee kunnen doen in de samenleving, rechtvaardigheid en solidariteit. Daarbij moet duidelijk zijn wat de overheid van mensen vraagt, wat mensen daarvoor terugkrijgen en wat daarvoor nodig is. Dat betekent ook werken vanuit gemeenschapszin en terugkeer naar de menselijke maat.

3. Gemeenschapskracht: wat we samen kunnen

De Kloostertuin in het Groningse dorp Kloosterburen ziet er prachtig uit. Het is de trots van mensen die daar dagopvang krijgen. Zij onderhouden de tuin en kweken er voedsel voor het verpleeghuis. In één moeite vinden hier drie activiteiten plaats: groenbeheer, dagopvang en voedsel kweken. Zo hebben bewoners de afgelopen vijftien jaar het tij gekeerd toen Kloosterburen werd bedreigd door de krimp.

Dat brengt ons bij de kracht van gemeenschappen: die is van alle tijden. Volgens Tine de Moor zitten we inmiddels in de derde golf van collectieve actie. Hiermee bedoelt ze de burgercollectieven die vanaf het begin van deze eeuw zijn ontstaan, na de gilden en de meenten in de Middeleeuwen (de eerste golf) en de boerencoöperaties en onderlinge verzekeringsmaatschappijen van eind 19de eeuw (de tweede golf)².

² Hiervan zijn bedrijven als Rabobank, Achmea, VGZ en Friesland Campina nog restanten

Deze derde golf van collectieve actie maakt een snelle groei door en neemt steeds professionelere vormen aan. Steeds meer verenigen burgers zich om samen te werken aan passende oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen. En in toenemende mate wordt kennis en inspiratie gedeeld met andere burgercollectieven, waarbij regionale en landelijke netwerken ontstaan. Burgercollectieven hebben een grote reikwijdte. We kunnen hier echt niet meer omheen. Het aantal burgers dat hierbij betrokken is is groter dan dat van kerken, vakbonden of politieke partijen.³ Elke Nederlander kan zich nog vandaag aansluiten bij een burgercollectief rond zorg, welzijn, energie, wonen, natuur, voedsel, cultuur, recycling, veiligheid, vervoer en nog veel meer, of - als dat er nog niet is - zelf een initiatief starten.

De economische waarde van het vrijwilligerswerk in ons land wordt geschat op 30 miljard euro⁴. Hiermee is deze sector veel groter dan de agrarische sector. Lynn Berger berekent alle onbetaalde zorguren op een waarde van 215 miljard, een kwart van ons bbp. Overigens staat vrijwilligerswerk wel onder druk en we moeten samen werken aan mobilisatie van vrijwillige inzet. Dat kan het best vanuit gemeenschappen.

De recente coronacrisis maakte eens te meer duidelijk hoe hard het nodig is dat mensen van betekenis zijn voor elkaar en dat dit ook op grote schaal gebeurde. Men herontdekte de waarde van burgerhulp en gemeenschapszin. Dat er een wereld ligt tussen overheid en markt, tussen publiek en privaat. Dat is de wereld van gemeenschappen van mensen en hun collectieven.

De gemeenschap zoekt van nature een andere weg dan de meeste bedrijven of overheden: integraal en gericht op de échte behoeften van de gemeenschap: als je toch groen beheert, kweek dan ook voedsel, en doe dat meteen in het kader van dagopvang, want ook daaraan is behoefte in onze gemeenschap.⁵

4. De samenleving van toen en nu

Nederland is een land waarin het maatschappelijke initiatief van oudsher een belangrijke rol heeft gespeeld. Oorspronkelijk was onze samenleving voornamelijk georganiseerd rond kleine, hechte gemeenschappen. Deze vertrouwden op gedeelde waarden en samenwerking om te overleven. Besluitvormingsprocessen waren vaak informeel, waarbij beslissingen collectief werden genomen op basis van de behoeften en waarden van de gemeenschap. Sociale interacties waren gebaseerd op relaties, verwantschapsbanden en wederzijds vertrouwen. We deden het altijd al samen!

³ Nog invoegen aantal uit Motivation onderzoek KNHM / Monitor Burgercollectieven VU

⁴ Reken even mee: 6 miljoen vrijwilligers, gemiddeld 4 uur per week, modaal uurloon 24 euro = 30 miljard. Bron: CBS

⁵ De 'tragedy of the commons' is overigens al geruime tijd geleden weerlegd door Elinor Ostrom in haar boek 'Governing the commons'

Maar in de afgelopen eeuwen is hierin verandering gekomen. Naarmate gemeenschappen uitbreidden en complexer werden, ontstond meer behoefte aan gecentraliseerde autoriteit. Overheden gingen regels en wetten maken, infrastructuur onderhouden en middelen beheren. Zo ontstond de verzorgingsstaat, zijn steeds meer taken publieke taken geworden uitgevoerd door de overheid, en parallel daaraan ontstond een ontwikkeling waarbij maatschappelijke initiatieven geïnstitutionaliseerd werden.⁶

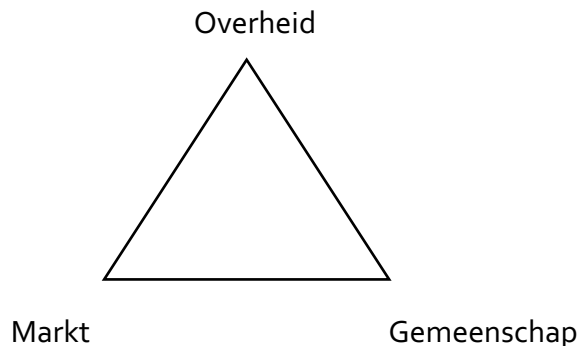

Fig. 1 De trias societatis

Met de komst van de industrialisatie en de opkomst van het kapitalisme onderging onze samenleving opnieuw een verschuiving: naar een op de markt⁷ gebaseerd systeem. Deze legt de nadruk op vrije markten, privé-eigendomsrechten en individuele vrijheid.

Door de dominantie van de overheid en later de markt is de rol van de gemeenschap steeds verder gemarginaliseerd geraakt. Bij het maken van keuzes wordt collectief maatschappelijk initiatief vaak over het hoofd gezien. Daarmee wordt ook weinig tegenwicht geboden tegen staat en markt ter bescherming van bepaalde groepen burgers.

De dominantie van het marktdenken heeft ook gevolgen voor de publieke waarden die wij belangrijk zijn gaan vinden. Vrij interpreterend op de waardendriehoek van het Instituut voor Publieke Waarden, zien we het volgende: de overheid zet vanouds sterk in op legitimiteit: kenmerken als rechtmatigheid, gelijke behandeling en de democratische rechtsbeginselen.

⁶ Denk aan de rol van woningbouwcorporaties, veelal gestart als lokale verenigingen en uitgegroeid naar veelal grote corporaties die deels vervreemd zijn geraakt van hun fundament en achterban en vaak impliciet hebben gekozen voor een maatschappelijk ondernemingsmodel (markt) of een zelfstandige publieke dienst (de natuurlijke bondgenoot van de overheid). Van oorsprong hoorde deze woningbouwvereniging noch tot de markt, noch tot de staat. Bron: Het tij tegen, Herman Tjeenk Willink p.99

⁷ Met 'markt' bedoelen we hier het traditionele bedrijfsleven, inclusief maatschappelijke organisaties. Strikt genomen behoren veel 'commons', sociale ondernemers en de lokale middenstand ook tot de markt, maar die rekenen we hier tot de gemeenschap

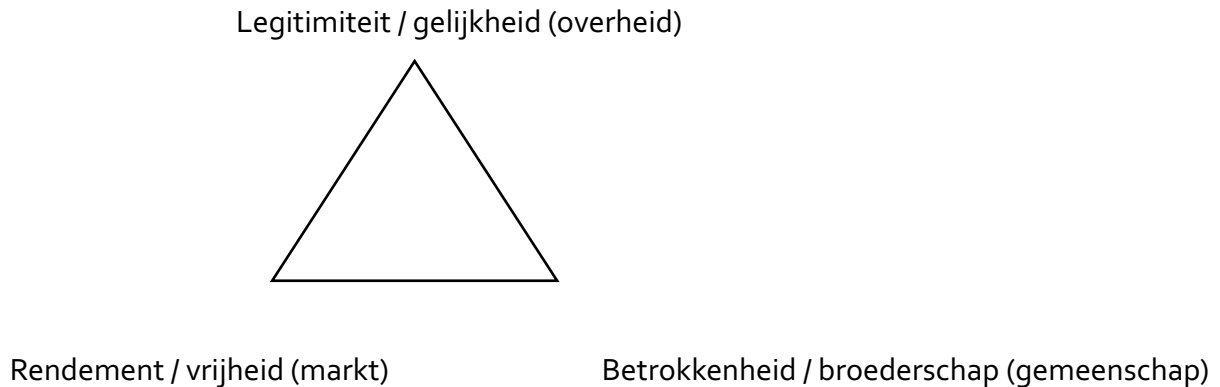

Fig. 2 De waardendriehoek, vrij naar IPW

Maar in onze moderne samenleving is de nadruk – ook bij de overheid - steeds meer te komen op rendement: het neoliberale marktdenken met dominante kenmerken als concurrentie, keuzevrijheid en doelmatigheid. Hiermee zijn ook fenomenen te verklaren als de toenemende individualisering en commercialisering van onze samenleving.

De gemeenschap staat vooral voor de waarde betrokkenheid, met kenmerken als samenwerking, solidariteit en eigenaarschap. Mensen sluiten zich aan omdat ze instemmen met de achterliggende visie op het maatschappelijke vraagstuk en zich aangesproken voelen door de aanpak. De mensen spreken met elkaar af hoe zij zich organiseren en de hoe gemeenschappelijke middelen worden beheerd. Daarbij gaan ze niet uit de weg dat hun eigen korte termijn voordeel misschien kleiner zal zijn dan hun investering. Gemeenschappen gaan uit van onderlinge versterking, in tegenstelling tot competitie, winst of een *zero sum game*. Gemeenschappen gaan ervan uit dat de samenleving hun niet overkomt, maar juist door henzelf collectief en individueel gemaakt wordt en dat hun handelen dus de kwaliteit van een samenleving mede bepaalt.

Een belangrijk verschil is ook de rol van het begrip eigendom. In de gemeenschap is eigendom wel relevant, niet als doel maar als middel, en niet als individueel maar als collectief goed. Ten diepste gaat het meer om 'Ik ben van iets' of 'Ik behoor tot iets'. Dit komt het best tot uitdrukking in het Engelse woord *belonging*.⁸

Met de dominantie van het marktdenken in onze samenleving is ook het evenwicht tussen de drie publieke waarden verstoord. Hiermee gepaard gaat een institutionalisering en schaalvergroting, die tot vervreemding heeft geleid en een grote afstand tussen de beleidsmakers en de uitvoering op de werkvloer: wat werkt voor de gemeenschap.

Bovendien regeren de angst en het wantrouwen, waardoor vrije regelruimte voor burgers en organisaties schaars is. We hebben allemaal de afgelopen jaren kunnen zien tot welke problemen dit kan leiden.

⁸ Peter Block, die het denken over gemeenschapszin heeft uitgewerkt, spreekt in zijn gelijknamige boek over 'Community: the structure of belonging'.

Maar de eerste verschijnselen van een kentering in de samenleving zijn al duidelijk zichtbaar. Internationaal in bewegingen als *degrowth* en de Donuteconomie, waarin Kate Raworth pleit voor een nieuw economisch systeem waarin iedereen recht heeft op sociale voorspoed en niemand het recht heeft om het aardse ecosysteem te misbruiken voor eigen gewin. Ook in ons eigen land zien we een omslag in het denken, uitgebreid beschreven door bijvoorbeeld Jan Rotmans, maar ook steeds luider beleden door institutionele partijen als het SCP en de Nationale Ombudsman. Wij zijn op zoek naar een nieuwe balans, al eerder beschreven als het nieuwe sociale contract van Kim Putters. Arjo Klamer zegt het als volgt: "It is the interplay between the market, governmental, oikos, social and cultural spheres that bring about happy and moral people."

Maar dan gaat het vooral om de voorlopers. Wat nu vooral belangrijk is dat er een fundamentele verschuiving komt in het denken en handelen van de hele samenleving, van ieder van ons. Van ego-systeem naar eco-systeem. Van de ik-samenleving weer terug naar de wij-samenleving.

5. De samenleving in 2040

In onze visie is de samenleving anno 2040 fundamenteel veranderd. De overheid heeft haar prioriteiten verlegd en kiest voor samenwerking en dialoog voor het vinden van de oplossingen voor onze maatschappelijke uitdagingen. Hierbij worden alle partijen betrokken: bestuur, markt, wetenschap én de burger en zijn gemeenschappen.

De focus is ook verschoven van de korte termijn naar de lange termijn. De burger heeft, door schade en schande, geleerd dat de dagkoersen van politieke partijen geen garantie vormen voor constructief beleid. De politiek en overheid hebben geleerd dat machtspolitiek en het hijgerig achter het electoraat aanhollen geen oplossing bieden voor onze problemen.

In de door ons geambieerde wij-doen-het-samenleving zijn taken - voor zover mogelijk - overgegaan naar gemeenschappen. Niet vanwege bezuinigingen, of vanuit het ideaal van een kleine overheid, maar vanuit de overtuiging dat deze gemeenschappen het beste bepaalde voorzieningen kunnen verzorgen. Zij zijn de haarvaten van de samenleving, en weten wat er nodig is. Overheden, instellingen en burgercollectieven bepalen in goed overleg steeds weer wie welke rol heeft. Dat gaat niet altijd goed natuurlijk, conflicterende belangen blijven bestaan. Maar hiermee wordt wel een nieuw evenwicht bereikt. De grenzen worden hierbij bepaald op basis van waar het eigenaarschap rond zorg, energie, voedsel, vervoer en tal van andere maatschappelijke voorzieningen het beste geborgd is en hoe gemeenschappelijke waarden het beste kunnen worden gediend. Die criteria zijn helder en in dialoog bepaald en er zijn concrete afspraken gemaakt over bijvoorbeeld het percentage lokaal eigenaarschap van groene energie, huisvesting en zorg.

Bewoners en maatschappelijke organisaties hebben zelf ook meer de handschoen opgepakt. Nederlanders voelen eigenaarschap over hun leefomgeving en zijn zich bewust van de kans én noodzaak om individueel en collectief te werken aan de samenleving. Dat vraagt van ons allemaal een bijdrage, dat we meer gaan betekenen voor onze buurt of dorp.

Deze nieuwe dynamiek is onderdeel van het nieuwe sociale contract is gesloten na het echec van de Toeslagenaffaire en de Groningse gasproblematiek. Hierin is niet alleen de manier van samenwerken tussen de overheid, markt en gemeenschap geregeld, maar is ook een duidelijke ondergrens afgesproken van waar burgers recht op hebben.

Gaandeweg is naast publiek-private samenwerking ook publiek-collectieve samenwerking van de grond gekomen. De overheid ondersteunt de ontwikkeling van gemeenschappen, en heeft geleerd om die gemeenschappen op waarde te schatten én in hun waarde te laten. De overheid is gestopt met het denken over de samenleving als een optelsom van individuen. Zij dient niet meer alleen het individuele private belang, het belang van gemeenschappen telt net zozeer mee. Overheid en gemeenschap hebben ook in samenspraak passende vormen van verantwoording ontworpen gebaseerd op hervonden gezamenlijke waarden. Gemeenschappen erkennen de waarde van de (lokale) overheid en ook van de markt. De drie partijen weten elkaar beter te vinden en om te gaan met hun geheel eigen perspectief.

Onze samenleving is teruggekomen van de schaalvergroting die zoveel vervreemding heeft gebracht. De landelijke overheid bepaalt de grote lijnen, maar daarbinnen is een grote mate van regionale autonomie. Gemeenten richten zich met hun beleid steeds meer op wijken die voor de burger herkenbaar zijn. Hierbij zijn in gelijkwaardige co-creatie met bewoners opgestelde wijkplannen en -budgetten de norm. In de uitvoering daarvan is veel ruimte voor wijkondernemingen.

De energietransitie heeft, na een moeizaam begin, in de twintiger jaren vaart gekregen, waarbij de positieve rol van lokale energiecoöperaties een voorbeeld is geweest voor andere sectoren, zoals wonen en zorg. In alle buurten en dorpen van ons land zijn zorgzame gemeenschappen ontstaan, die nauw samenwerken met formele zorgpartijen. Ook is in de huisvesting een toenemende rol gepakt door wooncollectieven, waarbij vele wijken en dorpen door de bewoners zelf met ondersteuning van de overheid zijn getransformeerd tot een levensloopbestendige leefomgeving. Ook het onderwijs is weer terug bij de menselijke maat, met inbedding in de lokale samenleving, ruimte voor de leerkracht en échte inspraak van ouders.

Kortom, we leven in 2040 in een samenleving waarin de menselijke maat en het gemeenschapsdenken de norm is.

6. Wat is nodig?

Om overal burgercollectieven te laten bloeien moet ten eerste worden geïnvesteerd in herstel van de sociale cohesie in onze buurten en dorpen. Op veel plekken moeten we opnieuw leren om écht samen te leven, het samen te doen. Voorwaarde hiervoor is dat de sociale basisinfrastructuur op orde is. Hiermee bedoelen we: alle voorzieningen die mensen in hun leefomgeving nodig hebben om samen gezond en gelukkig oud te worden. Hier is al veel over bekend.

Momenteel zien we nogal eens dat het burgercollectief naast het aanbod van de markt of de overheid komt te staan. In een experimentele fase is dat geen probleem, maar om de levensvatbaarheid op de lange termijn te borgen, dienen middelen en diensten te worden overgedragen. Anders komt de gemeenschap uiteindelijk in een concurrentiepositie terecht.

Dit vraagt ook een transitie van de instituties, zoals overheden, marktpartijen, wetenschap en financiële instellingen. Zij moeten leren loslaten, erkennen dat het huidige systeem niet meer in staat is de juiste oplossingen te bieden, en bewoners durven vertrouwen - ook al doen die het misschien op een andere manier dan zij zelf zouden doen.

Nog lang niet overal hebben burgercollectieven een niveau bereikt waarop ze bepaalde taken van markt en overheid kunnen overnemen. Dat is ook niet vreemd, want we hebben het behoorlijk ingewikkeld gemaakt. We moeten gemeenschappen de tijd, maar vooral de ruimte geven om zich verder te ontwikkelen, ook al gaat dat met vallen en opstaan. We hebben ook landelijk nog veel werk te doen in het doorontwikkelen van onze beweging. Denk aan het goed beschrijven van de 'governance' van gemeenschappen.

Om het potentieel van betrokkenheid, talent en inzet van inwoners via gemeenschappen verder te ontwikkelen is het nodig om deze ontwikkeling van burgercollectieven breed te belichten. We moeten veel meer van ons laten horen. Wij zien als We Doen Het Samen coalitie ook een taak om hier een actieve bijdrage aan te leveren.

Rondom de lokale burgercollectieven moet worden gewerkt aan een regionale en landelijke infrastructuur. Om kennis en ervaring vast te leggen en te delen, om in de regionale en landelijke overlegtafels onze stem te laten horen en om ondersteuning te geven aan de groei en ontwikkeling van die duizenden initiatieven. Dit geeft de beweging ook een gezicht, zodat er een vliegwiel ontstaat van steeds meer burgers die ervoor kiezen om zich aan te sluiten bij gemeenschappen.